

Percepcija Vojne krajine tijekom vladanja Josipa II: opis Varaždinskoga generalata 1783.

Lazanin, Sanja

Source / Izvornik: **Historijski zbornik, 2011, 64, 435 - 458**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:303:312317>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)/[Imenovanje-Nekomercijalno 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-20**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute for Migration Research - Institutional repository for storing papers and data sets](#)

Percepcija Vojne krajine tijekom vladanja Josipa II: opis Varaždinskoga generalata 1783.

U radu se na temelju narativnog izvora iz osamdesetih godina 18. stoljeća analizira opis Varaždinskoga generalata. Opis je nastao prema unaprijed zadanoj strukturi koju je propisala državna uprava vođena prosvjetiteljskim i kameralističkim idejama. Svrha opisa bila je da se na temelju detaljnih podataka o pojedinim segmentima života Varaždinskoga generalata pruži uvid u stanje toga dijela Vojne krajine. Taj je opis, uz izvještaje o drugim dijelovima Vojne krajine, trebao između ostaloga poslužiti kao polazište za donošenje odluka o uvođenju promjena u vojnokrajiški sustav.

Ključne riječi: narativni izvor, Varaždinski generalat, prosvjetiteljske reforme, percepcija, prostor, krajiško društvo, vojna služba

Uvod

Među brojnim izvorima na temelju kojih se mogu analizirati prošli događaji i fenomeni osobitu pozornost privlače narativni izvori. Premda su znatno »rječitiji« od primjerice statističkih izvora, narativni izvori ujedno predstavljaju i veći izazov za istraživače, jer je u njihovoj analizi potrebno, uz brojne elemente važne u kritici izvora, voditi računa i o osobi koja ih je sastavljala kao i o političkim prilikama u okviru kojih je izvor nastao. Iz razdoblja vladanja Josipa II.¹ kao cara Svetoga Rimskog Carstva Njemačke Nacije (1765.-1790.) i kao samostalnog vladara u Ugarsko-hrvatskom i Češkom Kraljevstvu (1780.-1790.) ostalo je mnoštvo povijesnih

1 Način vladanja cara Josipa II. i provođenje reformi »odozgo« u historiografiji se obično naziva jozefinizam. O pojmu *jozefinizam* i njegovu shvaćanju u: Derek Beales, *Enlightenment and Reform in Eighteenth-Century Europe*, London – New York: I. B. Tauris, 2005, str. 287-292 (dalje: D. Beales, *Enlightenment and Reform*); Ch. Ingrao pojam vezuje uz reforme Josipa II. koje su se odnosile na njegovu politiku prema Katoličkoj crkvi i na davanje vjerskih sloboda drugim religijama, Charles W. Ingrao, *The Habsburg Monarchy 1618-1815*, Cambridge: University Press, 1994, str. 199-200 (dalje: Ch. Ingrao, *The Habsburg Monarchy*).

izvora narativne naravi. To je razdoblje bilo obilježeno nastojanjima oko provođenja reformi i uvođenja promjena u brojnim područjima života. Svoju reformsku djelatnost Josip II. provodio je putem velikog broja naredbi, propisa i zakona. Njih je car donosio na temelju vlastitih uvida, ali ponajprije na temelju podataka koje mu je dostavljao dobro organizirani upravni aparat kao i na temelju izvještaja brojnih povjerenstava i pojedinaca. U narativne izvore koji su nastali na poticaj središnjih vlasti ubraja se i *Beschreibung des Warasdiner Generalats* (Opis Varaždinskoga generalata)² iz osamdesetih godina 18. stoljeća. Radi se o opisu jednog dijela Hrvatske vojne krajine – Varaždinskog generalata³ – koji je nastao prema nalogu Dvorskoga ratnog vijeća. Opis je sastavljen prema unaprijed propisanom obrascu. Potpisao ga je vojni službenik, ratni povjerenik (*Feldkriegskommissär*) Auriautsching, u Bjelovaru 18. ožujka 1783. godine.

U radu se namjerava analizirati habsburška percepcija vojnokrajiškog prostora i ljudi koju pruža spomenuti povijesni izvor. Potrebno je napomenuti da bez detaljnijeg istraživanja serija izvora na temelju kojih bi bilo moguće dobiti određene statističke pokazatelje promjena stanja u vojnokrajiškom sustavu – što prelazi okvire ovoga rada – teško je točno i pouzdano znati koliko su podaci iz izvještaja imali stvarnog učinka na uvođenje promjena u pojedine segmente života u Vojnoj krajini. Međutim, važno je naglasiti da taj opširni opis pruža dobar uvid u onodobnu situaciju dijela Vojne krajine prezentiranu iz perspektive jednoga vojnog službenika.

Premda će u radu istraživački interes biti usmjeren na analizu *Opisa* kao izdvojenog povijesnog dokumenta, radi boljeg razumijevanja njegova značenja i sadržaja, potrebno je razmotriti određeni povijesni i društveno-politički kontekst njegova nastanka.

Kada je riječ o povijesnoj odrednici dokumenta važno je istaknuti da je on nastao u okviru priprema za provođenje reformi na području Vojne krajine u Hrvatskoj. Godina nastanka *Opisa* pripada mirnodopskom razdoblju Habsburške Monarhije,

2 Dokument je pohranjen u Beču u Ratnom arhivu (*Kriegsarchiv*). Spis je uvezan, sastavljen je na njemačkom jeziku i pisan je njemačkim kurentom. Signatura dokumenta je: KA, K VII I 213 E, *Beschreibung des Warasdiner Generalats*, 1783-32-103, fol. 1-251v (dalje: BWG, 1783). Zahvaljujem prof. dr. sc. Dragi Roksandiću koji mi je ukazao na ovaj dokument i osigurao kopiju.

3 Varaždinski generalat je naziv jednog dijela Vojne krajine u Hrvatskoj koji je nastao u 16. stoljeću kao zaštitni pogranični pojas prema Turcima i njihovu prodiranju prema Unutrašnjoaustrijskim zemljama. Taj dio krajine, koji se još nazivao i Slavonska krajina (*Windische Grenze*), dobio je ime prema glavnoj utvrdi i sjedištu vojnog zapovjednika koje je bilo u Varaždinu. Ime se zadržalo i nakon premještanja sjedišta zapovjedništva 1730. iz Varaždina u Koprivnicu. Opširnije o nastanku i imenu Varaždinskog generalata u: Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, sv. 1, Wien, 1875, str. 26-28 (dalje: F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 1); Carl B. von Hietzinger, *Statistik der Militärgrenze*, sv. I, Wien, 1817, str. 16-26 (dalje: C. Hietzinger, *Statistik*, sv. I); Karl Kaser, *Freier Bauer und Soldat. Die Militarisation der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slavonischen Militärgrenze (1535-1881)*. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 1997, str. 102-118 (dalje: K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*); Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb: Nakladni zavod MH, 1975, str. 300-301.

čija je povijest u 18. stoljeću obilježena brojnim ratovima. Početak osamdesetih godina 18. stoljeća na određeni način predstavlja pripremnu fazu za ratove u kojima će Monarhija sudjelovati: rat protiv Osmanskog Carstva 1788.-1791. i protufrancuski ratovi krajem 18. i početkom 19. stoljeća.

Vojna krajina je od druge polovine 18. stoljeća u organizacijskom smislu bila ustrojena kao sustav čija je svrha bila osigurati određeni broj vojnika za potrebe habsburških vojnih jedinica u brojnim ratovima koje je Monarhija vodila u Europi. S druge strane, država je nastojala raznim mjerama stvoriti preduvjete da krajiško društvo funkcionira u mirnodopskim uvjetima na načelu ekonomske isplativosti i da razvija određene gospodarske grane što je trebalo poslužiti kao temelj financijske i gospodarske održivosti vojnokrajiškog sustava.

Rad će se fokusirati na nekoliko skupina istraživačkih pitanja koja su relevantna u kontekstu razumijevanja ekonomskih, političkih i kulturnih elemenata važnih za percepciju društva koje živi na razmeđu između trajne pripravnosti za rat i održivog društvenog i ekonomskog razvoja u uvjetima autarkične privrede.

Postavlja se pitanje u kojoj mjeri taj izvor predstavlja obrazac kako se postupalo prilikom uvođenja promjena tijekom jozefinističkog razdoblja prožetog prosvjetiteljskim idejama. Zatim, koja je bila svrha *Opisa* i otkrivaju li njegova struktura i sadržaj državne interese i namjere cara Josipa II. u vezi s Vojnom krajinom? Kakav je odnos autora *Opisa* prema prostoru koji opisuje te u kojoj mjeri sam izvor omogućuje uvid u autorove namjere: je li tu riječ o prosvjetiteljskom pokušaju da se promatranjem i opisom racionaliziraju određene projekcije vojnokrajiškog sustava umjesto da se kritički evaluiraju njegove razvojne mogućnosti? Može li se *Opis* promatrati kao narativ o vojnokrajiškom društvu i što on govori o tome društvu?

Ponajprije će se na temelju strukture dokumenta *Beschreibung des Warasdiner Generalats* pokušati istražiti kako je definiran i izražen prosvjetiteljski interes za Vojnu krajinu.

U okviru prosvjetiteljskog i kameralističkog načina shvaćanja opće dobrobiti i blagostanja važna je uloga države i državne uprave te njezina reformska djelatnost koja je zahvaćala sve regije. Na temelju ovoga izvora kao i drugih narativnih izvora, prije svega opisa hrvatskih krajeva krajem 18. stoljeća, može se postaviti pitanje kako je hrvatski prostor, a tu se podrazumijeva i vojnokrajiški dio, bio percipiran od strane hrvatskih staleža, habsburških vlasti odnosno upravnog aparata, kao i tamo nastanjenih različitih društvenih skupina – starosjedilačkog stanovništva, doseljenog stanovništva, vojnih časnika i drugih.

Osim toga, za oblikovanje slike toga prostora važna je perspektiva autora *Opisa*, kao osobe koja je povezana s Vojnom krajinom svojom funkcijom ali koja ne potječe iz društva i prostora koje opisuje. Upravo je njegova pozicija osobe koja ne pripada autohtonom stanovništvu toga prostora važna, jer on posreduje određenu sliku Vojne krajine nadređenim vlastima na temelju koje će se donositi prijedlozi promjena, odluke i poduzimati konkretni potezi. Zanimanje autora za Varaždinski generalat

(Vojnu krajinu) može se okarakterizirati kao intencionalno i ono je uvjetovano njegovom službom. Interes autora je na određeni način propisan zadanom shemom, prema kojoj pisac prikazuje i opisuje ono što se od njega traži. Postavlja se pitanje može li se na primjeru *Opisa* vidjeti u kojoj se mjeri apsolutistička praksa »odozgo« naloženih promjena reflektira u Vojnoj krajini, kakvo je postojeće stanje i koja je projekcija za taj dio Vojne krajine.

Naposljetku, *Opis* se može promatrati i kao narativ o društvu koje počiva na dvostrukoj funkciji. U slučaju Vojne krajine riječ je o ambivalenciji između socijalne identifikacije stanovnika kao carskih vojnika i slobodnih seljaka, kako je to u naslovu svoje knjige izrazio K. Kaser. S jedne strane »odozgo« se nameće način organizacije vojnokrajiškog društva koje bi trebalo biti u stanju ekonomski se samostalno održavati, a s druge strane vlastima je važna funkcionalna priprema toga društva za rat s Osmanskim Carstvom (1788.-1791.). U *Opisu* je naglasak stavljen na bilježenje postojećeg stanja u jednom dijelu Hrvatske s namjerom da se ustanovi što bi bilo svrhovito mijenjati u načinu njegova funkcioniranja.

Struktura i nastanak *Beschreibunga*

Opis Varaždinskog generalata nastao je prema nalogu Dvorskog ratnog vijeća⁴ od 27. prosinca 1780., ubrzo nakon što je Josip II. postao samostalni vladar u Habsburškoj Monarhiji. On je u funkciji suvladara Marije Terezije bio posebno zadužen za vojna pitanja, međutim njegov vladarski interes i promišljanja o reformama bili su usmjereni i na druga područja života Monarhije. Pritom valja naglasiti da su neka njegova nastojanja, primjerice oko pitanja tolerancije nekatoličkih vjeroispovijesti, vanjske politike, ratnih aktivnosti u Bavarskoj i drugo, često bila u nesuglasju s kraljičnim

4 Dvorsko ratno vijeće u Beču bilo je središnje upravno tijelo za vojna pitanja u Habsburškoj Monarhiji. Nakon ukidanja Dvorskog ratnog vijeća u Grazu 1743. godine bečko Vijeće postaje najviša upravna instanca i za Vojnu krajinu. Od godine 1766. imalo je tri odjela: politički, gospodarski i pravosudni. Godine 1769. Dvorsko ratno vijeće je dobilo i svoj posebni krajiški odjel (*Grenzdepartement*). Generalkomanda je bio naziv za glavno zapovjedništvo pojedinih dijelova Vojne krajine. Na prostoru Hrvatske su postojala četiri zapovjedništva (za Karlovačku, Varaždinsku, Bansku i Slavonsku krajinu) koja su radi smanjenja troškova spajana. Tako je 1783. stvorena jedna Generalkomanda sa sjedištem u Zagrebu za Varaždinsku i Bansku krajinu, kojoj je 1786. pridruženo i zapovjedništvo Karlovačke krajine, a zapovjedništva Slavonske i Banatske krajine spojena su u jedno sa sjedištem u Petrovaradinu. O tome opširnije u: Franz Vaniček, *Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft*, sv. 2, Wien, 1875, str. 293, 310 (dalje: F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 2); Hans Schmidt, »Militärverwaltung in Deutschland und Frankreich im 17. und 18. Jahrhundert« u: Bernhard R. Kroener i Ralf Pröve (ur.), *Krieg und Frieden: Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Schöningh, 1996, str. 25-45; K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, str. 365-369; Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1997, str. 123 (dalje: A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1).

stavovima.⁵ Tako se u kontekstu brojnih promjena koje su tijekom 18. stoljeća provedene u habsburškoj vojsci mogu promatrati i nastojanja različitih povjerenika i povjerenstava na području Vojne krajine oko prikupljanja podataka na temelju kojih se pristupalo reformama sustava. Od velike važnosti za daljnje uređenje Vojne krajine bili su izvještaji koje su sastavili pukovnik Johann Georg Geneyne za cijelu Vojnu krajinu osim za njezina dva dijela; za Bansku krajinu je izvještaj sastavio generalbojnik Wilhelm grof Wartensleben, a za Šajkaški bataljun pukovnik Carl Friedrich barun Magdeburg. Oni su prema nalogu Dvorskog ratnog vijeća 1782. i 1783. godine pregledali postojeće stanje Vojne krajine, sastavili opširne izvještaje i dali svoje mišljenje o situaciji. Geneyneov izvještaj o stanju Vojne krajine na cijelom njezinu teritoriju naglašava da ne postoji jedinstveni sustav, a kao razloge općenito lošeg stanja naveo je prevelika »terećenja krajišnika vojnim i poljodjelskim obvezama«.⁶ Carev savjetnik maršal Franz Moriz grof Lacy je 1783. sva tri izvještaja koje je dobilo Dvorsko ratno vijeće usporedio i sazeo u jedan te ga predao caru Josipu II. Taj je izvještaj poslužio kao poticaj za uspostavu kantonskog sustava 1787. godine, kojim su u Vojnoj krajini odvojeni vojni i upravni poslovi.⁷ Opis Varaždinskog generalata, koji je sastavljen u tom razdoblju, može se prema sadržaju i strukturi promatrati kao jedan u nizu dokumenta koji su nastali na poticaj središnjih vlasti radi provođenja promjena vojnokrajiškog sustava.

Struktura *Opisa* je propisana točkama koje su činile obrazac⁸ za opis stanja određenog administrativnog područja Habsburške Monarhije. Na početku dokumenta se nalazi »sadržaj« opisa odnosno popis stavki razvrstanih prema poglavljima, potpoglavljima i pojedinačnim točkama o kojima je potrebno izvijestiti. To potvrđuje i rečenica u uvodnom dijelu *Opisa* koja navodi da je opis sastavljen »nach denen pro Norma vorgeschriebenen Puncten ex parte Oeconomica«. Konkretni opis slijedi unaprijed zadani obrazac, s tim da se kod točaka, koje se ne odnose na predmet

5 Nakon što je postao suvladar Josip II. je sastavio za caricu Mariju Tereziju spomenicu (*Denkschrift*) u kojoj je iznio svoje viđenje obuhvatnih reformi i koncept upravljanja državom. Taj koncept je sadržavao temeljne ideje koje je Josip II. kao samostalan vladar nastojao provoditi u stvarnosti. Polazišna misao inspirirana prosvjetiteljskim idejama bila je podizanje blagostanja države i njezinih stanovnika. Dostizanje toga cilja smatrao je Josip II. mogućim putem izgradnje jedinstvene države na čelu s jakim vladarom, centraliziranom upravom, reformiranim gospodarstvom, moderniziranom vojskom, porastom broja stanovnika, obrazovanjem i dr. O tome opširnije u: Hans Magenschab, *Joseph II. Revolutionär von Gottes Gnaden*, Graz – Wien – Köln: Verlag Styria, 2000, str. 81-82.

6 A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1, str. 67.

7 O sastavljanju izvještaja i predradnjama za uvođenje kantonalnog sustava u Vojnu krajinu opširnije u: C. Hietzinger, *Statistik*, sv. I, str. 166; F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 3, str. 4 i A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1, str. 67-70.

8 BWG, 1783, fol. 1. Na početku *Opisa* stoji da je to opis Varaždinskog generalata »nach seiner natürlichen, politischen, und militärischen Verfassung zum Gebrauche der Geschäftsführung«. Obrazac opisa bio je u primjeni i za civilni dio Hrvatske i Ugarske, usp. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Slavonska generalkomanda, kut. 16, 1780 – 66/2, *Beschreibung von Hungarn*.

opisa, navodi da se o njima ne može izvjestiti. Razmatrajući pojedine stavke obrasca može se uočiti da one s jedne strane odražavaju općeniti prosvjetiteljski interes za prirodu, narod, jezik, ali i da naglašavaju ona područja u kojima je država namjeravala provoditi reforme.

Prvi dio sadrži jedanaest poglavlja i bavi se prirodnim stanjem i političkim prilikama u Generalatu. U njemu se daje kratak povijesni osvrt na nastanka Generalata i njegovo ustrojstvo, zatim se opisuju geografske karakteristike, prirodna i mineralna bogatstva toga područja te navode poljoprivredne kulture i stočni fond koji čine osnovnu ekonomsku podlogu u Generalatu. Administrativna podjela Generalata, opis stanovništva prema etničkoj i vjerskoj pripadnosti te prema društvenom i ekonomskom statusu predstavljaju glavne teme nastavka *Opisa*. Izostavljajući one točke koje se odnose na civilni dio Slavonije u tekstu se daje detaljan prikaz javnih službi u upravi, političkim pitanjima, ekonomiji i sudstvu. Zadnja poglavlja prvog dijela se odnose na duhovnički stalež i crkvu, zatim na škole, ustanove za skrb o bolesnima, siromašnima i prijestupnicima te se opisuju sanitetske mjere kao i mjere kojima bi se spriječilo iseljavanje stanovništva s područja Generalata.

Drugi dio *Opisa* također sadrži jedanaest poglavlja u kojima se prikazuje vojno uređenje (*Kriegsverfassung*) Generalata, njegove prirodne značajke, granice i političko ustrojstvo. U tom se dijelu iznova govori o osnivanju i povijesti Vojne krajine i Varaždinskoga generalata, međutim, naglasak je stavljen na stanovništvo i njegovu ulogu u Vojnoj krajini. Opisujući stanovništvo Generalata pisac govori o važnoj ulozi doseljenog puka za koje upotrebljava naziv »ilirske obitelji s turskog područja« (*illyrische Familien ex Turcico*). Osim na posebni status koji je tom doseljenom stanovništvu potvrdilo nekoliko habsburških vladara opis se usredotočuje na njegovu brojnost i na vojnu službu koju je to stanovništvo vršilo u Generalatu. Potom se opširno govori o načinu privređivanja Generalata u mirnodopskim uvjetima – vrsta i kvaliteta zemljišta, šume, kućanstva, njihova ekonomska osnovica, građevine koje je podigla vojnokrajiska uprava za potrebe sustava, vojni komuniteti, privilegije i uloga građanstva u njima. U zadnjem i opsegom najvećem dijelu *Opisa* opširno se izvještava o vojnoj angažiranosti stanovništva – insurekcija, broj i vrste trupa i odlazak na ratište, stanje utvrda, trgovina i ceste, opremanje vojske za ratište i drugo.

Prostor Varaždinskoga generalata

Premda se uz izraz prostor najčešće vezuju njegove fizičke odrednice kao što su zemljopisni položaj, reljefne značajke, izgled krajolika i drugo, od osamdesetih godina 20. stoljeća prostoru se u istraživačkom smislu pristupa kao kategoriji koja ima pluralnu dimenziju. Ernst Cassirer je proučavajući renesansne mislioce zaključio da je način na koji su iznova formulirali pojedinačno i opće i odnose između tih dimenzija otvorio put prema novom načinu promišljanja reda u prirodi i svemiru. Pitanje prostora

u renesansi javlja se, kako navodi Cassirer, u okviru temeljnog filozofskog pitanja, a to je odnos »subjekta i objekta«. Pojam prostora postaje pojam uspostavljanja reda, a pomoću njega se nastoji razriješiti suprotnost između apstraktnog pojma prostora i konkretnog određivanja mjesta pojedinoj stvari. Prostor se dakle više ne definira svojom biti nego poretkom stvari i odnosima unutar njega. Drugim riječima, prema tome stavu prostor je relacija i odnos, a ne supstancija.⁹ U tom smislu može se shvatiti i stav Jörga Dünnea koji, govoreći o novom poimanju prostora, navodi definiciju Martine Löw, a ona ukratko glasi: »prostor se definira kao relacijski poredak živih bića i društvenih dobara«. ¹⁰ Prema tom shvaćanju prostor se konstituira kroz komunikaciju. Time se naglašava da se prostor ne može promatrati samo kao okvir unutar kojega se nešto može razvrstati i složiti na određeni način, nego se prostor razumijeva kao rezultat određene društvene aktivnosti. Odnosno, riječ je o prostoru koji se ne shvaća samo kao određena fizička datost nego se definira svakodnevnom društvenom aktivnošću. Te aktivnosti i prostor su definirani i subjektom koji ih promatra i kroz čiju se percepciju taj prostor konstituira upravo na određeni način između brojnih mogućnosti.

Opisujući geografski položaj Generalata autor *Beschreibunga* smješta ga u širi prostor Hrvatske i Slavonije, između rijeka Drave i Save. Nabraja točke odnosno koordinate kojima je administrativno omeđen teritorij Generalata. To su rijeke, šume, planine odnosno naselja i utvrde. Veličinu prostora autor iskazuje brojkama, navodi udaljenosti između pojedinih točaka u Generalatu i njegovu površinu, koju procjenjuje na 128 kvadratnih milja.¹¹ Ako se izostave naselja i područja koja su tijekom 18. stoljeća izdvojena iz sastava Generalata, kaže da tada njegova površina iznosi 64 kvadratne milje. Autor spominje pet izdvojenih područja koji su u administrativnom pogledu imali drukčiji status od preostalog dijela Generalata. To su vojni komuniteti Bjelovar i Ivanić, zatim područje kod Koprivnice koje je označeno kao alodijalno zemljište, Marča kao sjedište grkokatoličke crkvene hijerarhije te Lepavina kao sjedište pravoslavnog svećenstva. Tih pet područja imalo je poseban status i nije bilo uređeno na vojni način, prema tvrdnji autora, upravo radi njihove društvene korisnosti za Vojnu krajinu.

U *Opisu* se također izvještava o klimatskim uvjetima, kvaliteti tla, vodotocima, nizinama, šumama¹² i njihovoj ekonomskoj vrijednosti. Zatim se daje detaljan uvid

9 Ernst Cassirer, *The Individual and the Cosmos in Renaissance Philosophy*. Mineola, New York: Dover Publications, 2000, str. 180-190.

10 Jörg Dünne, »Die Karte als Operations- und Imaginationsmatrix. Zur Geschichte eines Raummediums«, u: Jörg Döring i Tristan Thielmann (ur.), *Spatial Turn: das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*. Bielefeld: transcript Verlag, 2008, str. 49-70, 51 (dalje: J. Dünne, »Die Karte als Operations- und Imaginationsmatrix«).

11 BWG, 1783, fol. 8-9. Inače jedna kvadratna milja (*Quadratmeile*) iznosila je 57,547 a. (»a« je oznaka za ar, mjeru za površinu koja iznosi 100m²) u: A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1, str. 329.

12 U izvoru stoji: »... doch ist der Grund meistens sehr schlecht, leinnicht, und theils Orthen sanding, die gebürgige Gegenden samt denen Waldungen nehmen etwann 2/3 des Landes hinweg, wo nichts als Waldungen sich befinden.« (BWG, 1783, fol. 10).

u poljoprivredne kulture koje su se uzgajale u Generalatu, od raznovrsnih žitarica preko krumpira do grožđa za vino i šljive za rakiju. Stočarstvo je bilo ekstenzivno, temeljilo se na domaćim pasminama, a stoka se upotrebljavala za rad na polju, za ishranu i manji dio za prodaju.¹³

Iako je u Monarhiji tijekom 18. stoljeća prevladavalo kameralističko shvaćanje gospodarske politike prema kojemu je stvaranjem preduvjeta i unapređenjem obrta i trgovine te zaštitom domaćih proizvoda država htjela osigurati svoj ekonomski napredak i konkurentnost u usporedbi s drugim državama, u drugoj polovici 18. stoljeća i fiziokratsko učenje dobiva svoje zagovornike među habsburškom političkom elitom.¹⁴ Budući da se prema tom učenju priroda i poljoprivreda smatraju izvorom blagostanja za državu, na taj se dio u izvještaju stavio poseban naglasak. U uvjetima zaostale poljoprivrede i prinosi su svojom kvantitetom kao i kvalitetom bili skromni. Kao uzrok toga stanja u izvještaju se navodi prevelika opterećenost krajišnika vojnim obvezama.¹⁵ No u izvještaju se ne govori, kao što bi se možda očekivalo, o tome koje bi kulture trebalo i kako uzgajati u svrhu podizanja proizvodnje i prinosa, već se naglasak stavlja na preveliku opterećenost krajišnika. Podaci izneseni u *Opisu* kao i izvještaj pukovnika Geneynea o prilikama u slavonskoj i hrvatskoj Vojnoj krajini upućuju na iste zaključke: potrebu uvođenja promjena u sustav.

Nakon opisa fizičkih karakteristika prostora Generalata autor se bavi njegovim »sadržajem«. Na temelju sadržaja *Beschreibunga* prostor Varaždinskoga generalata može se analizirati i kao prostor interakcije između stanovništva i predstavnika vojne hijerarhije Habsburške Monarhije. Stanovništvo i njegove različite skupine koje su pridonosile javnim izdacima, zemljišni posjed, trgovina i obrti mogu se na temelju analiziranog izvora izdvojiti kao »elementi« koje sudjeluju u konstrukciji prostora Generalata.¹⁶ Postavlja se pitanje kako je taj odnos prikazan u *Beschreibungu*

13 BWG, 1783, fol. 25-28. Istraživanja o tome kako dolazi do promjena u poljoprivrednoj proizvodnji, do uvođenja novih kultura, poput krmnih biljaka, te do intenziviranja stočarske proizvodnje u 18. st. vidjeti u: Robert Delort i François Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat, 2002, str. 201 (dalje: R. Delort i F. Walter, *Povijest europskog okoliša*).

14 O kameralizmu i fiziokratizmu kao ekonomskim učenjima u doba apsolutizma vidjeti u: D. Beales, *Enlightenment and Reform*, str. 11; Julian Swann, »Politics and the state in eighteenth-century Europe« u: Timothy C. W. Blanning (ur.), *The Eighteenth Century Europe 1688-1815*, Oxford: University press, 2000, str. 11-51, 24; Franz A. J. Szabo, *Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753-1780*, Cambridge: University press, 1994, str. 160 (dalje: F.A.J. Szabo, *Kaunitz*); Heinz Durchhardt, *Barock und Aufklärung*, München: Oldenbourg, 2007, str. 24 i 138-139.

15 »... allein bey allen denen ist die Bemerkung nothwendig, daß weilen jedes Haus von allen solchen Früchten etwas und nur sehr geringe Quantitaeten erzeugen, so daß sie sich nur von ein Jahr zum andern ihre Familien zu erhalten trachten, ist die Ursach, daß in dem Generalat kein Edlmann, keine Edl-Sitz, oder eine Familie ist, die viel mehrers erzeuge, als was ihr nach Proportion ihrer Familien nöthig wäre, weilen alles untertheilet ist, und keiner mehr Grund haltet, als was er nebst dem Militair Dienst bearbeiten kann.« BWG, 1783, fol. 12.

16 U tom smislu J. Dünne konstatira da »die Konstitution von Raum wird dezidiert als ein soziales Produkt beschrieben.« J. Dünne, »Die Karte als Operations- und Imaginationsmatrix«, str. 51.

odnosno koja je uloga pojedinih društvenih »klasa« u konstituiranju i stvaranju dinamike toga prostora?

Pitanje broja stanovnika i povećanja agrarne proizvodnje, problem koji je u velikoj mjeri zaokupljao kako vladare tako i učene ljude druge polovice 18. stoljeća, nalazi odjeka i u ovom opisu. Od sredine 18. stoljeća u Monarhiji se u kameralističkim¹⁷ krugovima na čelu s Josephom von Sonnenfelsom i Johannom Heinrichom Gottlobom von Justijem sve veća pozornost poklanjala problemu poljoprivredne proizvodnje i potrebi veće proizvodnje hrane. Državna politika na čelu sa *Staatsratom* (Državno vijeće), a osobito državni kancelar Marije Terezije, Wenzel Anton grof Kaunitz, nastojali su prihvaćajući i neke fiziokratske stavove učiniti agrarnu proizvodnju okosnicom gospodarskog napretka.¹⁸

Popisi stanovništva ili konskripcije u Vojnoj krajini provodili su se dugi niz godina no nisu bili uređeni po jedinstvenom obrascu,¹⁹ niti su se u svim pokrajinama provodili istovremeno. Za ostvarenje namjere Josipa II. da se uvede pravedniji porezni sustav u cijeloj državi²⁰ te da se reformira i učini efikasnijim vojnokrajinski sustav bilo je potrebno izvršiti popis stanovništva, kao i njegove imovine. U razdoblju od 1763. do 1787. u cijeloj je Monarhiji provedena sustavna zemljišna izmjera (*Landesaufnahme*). Snimljeno je preko 5000 listova topografskih karata. Osim topografske izmjere u većini je zemalja napravljen popis zemljišnih čestica (*Grundaussmessung*), koji je poslužio kao osnova za razrezivanje poreza.²¹

Opis navodi broj stanovnika Varaždinskog generalata od 1756. do 1782. s izostavljenim podacima za vrijeme Sedmogodišnjeg rata. Autor *Beschreibunga* piše da se na temelju popisa, koji su se provodili svake godine, usporedbom broja muškaraca i žena može uočiti da se nakon određenih gubitaka tijekom Sedmogodišnjeg rata

17 Kameralističko učenje veću je pozornost poklanjalo *populacijskoj politici*, koja se nakon velikih gubitaka u Tridesetogodišnjem ratu smatrala osnovom svakog gospodarskog oporavka u njemačkim i austrijskim zemljama. Velika se važnost pridavala poboljšanju poljoprivrede kao i zaštiti seljaka. Naime, bez povećanja porezne i obrambene snage seljaštva nisu se kako smatra Hinrichs mogle razvijati agrarne države. O tome opširnije Ernst Hinrichs, »Merkantilismus in Europa: Konzepte, Ziele, Praxis«, u: Ernst Hinrichs (ur.), *Absolutismus*, Frankfurt a.M.; Suhrkamp, 1986, str. 344-360, 352-353 (dalje: E. Hinrichs, »Merkantilismus«).

18 F. A. J. Szabo, *Kaunitz*, str. 159-160.

19 Tek je donošenjem *Cantonsregulativa* i *Comunitätenregulativa* 1787. godine sastavljen za hrvatsku, slavonsku i banatsku Vojnu krajinu jedinstven obrazac za popis stanovništva. Premda su ta dva dokumenta predviđala da se popis u Vojnoj krajini provede svake odnosno svake druge godine, zbog ratova u kojima je Monarhija sudjelovala to je samo u rijetkim slučajevima bilo moguće. Posljednji popis takve vrste proveden je 1802. C. Hietzinger, *Statistik*, sv. I, str. 161-163.

20 Prema fiziokratskim načelima car Josip II. je naredio 1785. da se porez odnosno zemljarina odredi razmjerno veličini i prihodu svakog zemljišta. O tome vidjeti u: C. Hietzinger, *Statistik*, sv. I, str. 57; Mirela Slukan, »Razvoj i osobine habsburške vojne kartografije«, u: Ivana Horbec (ur.), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Srijemska županija*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001, str. 9-16, 10 (dalje: M. Slukan, »Razvoj i osobine«).

21 F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 3, str. 4-5; M. Slukan, »Razvoj i osobine«, str. 10.

broj stanovnika ponovno počeo povećavati. Godine 1782. bilo je u Varaždinskom generalatu 110.867 osoba, i to 58.909 muškaraca i 51.958 žena.²²

Naglašavajući povezanost između stanovništva i proizvodnje hrane,²³ u *Opisu* se daje uvid u zemljišno stanje Varaždinskog generalata. Autor navodi da se sve zemlje u Generalatu, dobre i loše, svrstavaju u jednu kategoriju kako bi se izbjegla samovoljna zamjena zemljišta. Navodi se usporedba veličine urbarijalnih zemljišta – oranica, livada, vinograda – i šuma u Varaždinskom generalatu na temelju stanja iz 1756. i 1782. godine.²⁴ Porast broja oranica i smanjenje šumskih i neobrađenih površina zabilježeni u razdoblju od tridesetak godina upućuje na zauzimanje teritorija u svrhu podizanja proizvodnje za namirivanje potreba stanovništva. Dakle, krčenje šikara i sječa šuma predstavljali su način za osiguranje potrebnih površina i dobivanje proizvoda odnosno izvora hrane umjesto intenzivnije proizvodnje koja bi se temeljila na onovremenim agrarnim znanjima i praksi.²⁵

Konkretan učinak *Opisa*, kao i izvještaja pukovnika Geneynea, za cijelu Vojnu krajinu u praksi nije jednostavno valorizirati. Međutim, na temelju događaja i poduzetih mjera od strane središnjih vlasti – pristupilo se općem popisu u Vojnoj krajini, zatim kartografiranju i raspodjeli zemljišta te se započelo s vođenjem zemljišnih knjiga – može se pretpostaviti da su između ostaloga spomenuti dokumenti poslužili kao temelj za određene odluke prilikom uvođenja promjena u sustav. U hrvatskoj, slavonskoj i banatskoj Vojnoj krajini zemljišna je izmjera provedena u razdoblju 1783.-1786. godine. Unapređenje privrede u Krajini trebalo je postati osnovicom novog uređenja. To je uređenje počivalo na razdvajanju uprave nad vojnim i civilnim poslovima u Vojnoj krajini, odnosno pristupilo se formiranju kantona i pukovnija, a kao i u ostalim habsburškim zemljama namjeravalo se i u Vojnoj krajini uvesti porez koji bi se temeljio na zemljišnom vlasništvu i zemljišnim prinosima.²⁶ Ta nastojanja cara Josipa II. bila su usmjerena na to da se određivanjem pravednijeg poreza, utemeljenog na zemljišnom vlasništvu, te oslobađanjem od besplatne rabote krajišnike potakne na veću revnost u vojnoj službi, vjernost caru i na veću brigu oko obrađivanja zemljišta. Naime, na temelju *Opisa* može se uočiti da ni porast stanovništva na

22 BWG, 1783, fol. 67-68.

23 Upravo je 1782. godine u Karlovačkom generalatu uslijed loših vremenskih prilika i slabog uroda prijetila glad, vlasti su to predvidjele i poduzele protumjere koje su spriječile glad i masovni odlazak stanovništva iz Generalata, K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, str. 480.

24 BWG, 1783, fol. 71-73.

25 R. Delort i F. Walter, *Povijest europskog okoliša*, str. 200-201.

26 Kako bi se uvođenjem novog poreza postiglo to da se Vojna krajina može uzdržavati sama od svojih prihoda car Josip II. je odredio da prihodi iz Krajine ne idu u državnu blagajnu već da se isključivo upotrijebe za pokrivanje vojnokrajiških izdataka. Prema primjeru drugih habsburških zemalja trebalo je pomoću izmjere i povećanja prihoda pronaći ključ za određivanje iznosa toga poreza. No zbog rata s Osmanskim Carstvom i Francuskom u Slavonskoj, Varaždinskoj i Banskoj krajini tijekom kantonske uprave ostala je na snazi glavarina (*Kopfsteuer*) sve do 1800. F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 3, str. 17-18.

području Vojne krajine nije utjecao na intenziviranje proizvodnje već se potreba za većom proizvodnjom zadovoljavala krčenjem novih površina.²⁷

Kada je riječ o društvenim komponentama u konstruiranju prostora, opravdano je postaviti i pitanje u kojoj se mjeri odnos između krajiškog stanovništva i predstavnika vojne hijerarhije Generalata u *Beschreibungu* prikazuje kao odnos onih koji donose propise i poduzimaju određene mjere i onih koji su predviđeni da ih se pridržavaju, drugim riječima kao odnos između onih koji nešto nameću i onih kojima je nešto nametnuto, kao odnos opisujućeg i opisanog, kao odnos subjekta i objekta. Ta pojednostavljena binarna opozicija prema kojoj su opisani sudionici u konstituiranju toga prostora može poslužiti i kao ilustracija odnosno nagovještaj tendencija i načina kako je općenito usmjeravan razvoj Vojne krajine. Prostor Generalata važan je za Monarhiju kao izvor vojne snage, ali i kao područje koje će opravdati svoju gospodarsku svrhovitost i biti u mogućnosti samo sebe uzdržavati.

S jedne strane nastojalo se taj prostor učiniti samodostatnim u gospodarskom pogledu, ali je problem bio u tome što je Vojna krajina bila zbog svojega specifičnog povijesnog razvitka odsječena od tržišta, pa i kada je proizvodila viškove nije ih mogla plasirati na tržište. U takvim uvjetima nije bilo potrebe ni za intenzivnom poljoprivredom jer tržište to nije ni zahtijevalo. Takav način krajiške proizvodnje koji nije bio povezan i ovisan o tržištu vodio je u zaostajanje Vojne krajine za civilnim područjem.²⁸ S druge strane, povezivanje vojne službe i zemljišnog posjeda nisu ostavili dovoljno prostora za razvitak trgovine i obrta.

Stav hrvatskih staleža prema stanju u Vojnoj krajini *Opis* uopće ne spominje, a to dovoljno govori o tome kako je njihovu ulogu u pitanjima Vojne krajine shvaćao naručitelj opisa. Budući da su hrvatski staleži dugi niz godina bili isključeni iz odlučivanja o pitanjima Vojne krajine, izuzimajući Bansku krajinu,²⁹ njihova se uloga svodila na rasprave i postavljanje zahtjeva za povratkom teritorija Vojne krajine u političko-upravni okvir Hrvatskog Kraljevstva. Vojna krajina je sve do druge polovice 19. stoljeća ostala za hrvatske staleže prostor projekcije njihovih zahtjeva za teritorijalnim jedinstvom s civilnim dijelom Hrvatske.

27 BWG, 1783, fol. 72.

28 K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, str. 437-438.

29 U Banskoj je krajini (području između rijeka Une i Kupe) hrvatski ban bio glavni zapovjednik, ali je u pitanjima vojnog odlučivanja bio podređen Dvorskom ratnom vijeću u Grazu. Od početka 18. stoljeća za civilna pitanja krajišnika bila je nadležna Hrvatska, a kao naknadu za to pravo hrvatski su staleži morali plaćati cijeli iznos potreban za uzdržavanje uprave Banske krajine. Trošak uprave su do tada zajedno snosili s Dvorskom komorom. K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, str. 286-289.

Beschreibung i autor

Autor *Beschreibunga* bio je ratni povjerenik (*Feldkriegskommissär*) Auriantsching.³⁰ Ratni povjerenik se nalazio na čelu gospodarskog odjela generalkomande,³¹ a pomagali su mu časnici Ratnog povjerenstva. Gospodarski odjel bio je zadužen za provođenje popisa stanovništva, novčane poslove, za građevinske poslove, šumarstvo, za iskorištavanje rabote, a vodio je i brigu o Proventnoj zakladi (*Proventen-Fond*). U *Opisu* i sam autor govori o svojoj funkciji. Kaže da se u Bjelovaru nalazi jedan ratni povjerenik koji zajedno s još jednim časnikom brine o gospodarskim pitanjima u Varaždinskom generalatu. Auriantsching navodi da u djelokrug njegovih poslova ulazi sve što generalkomanda naredi i dodaje da je upravo u *Opisu* predstavio obveze ratnog povjereništva.³² Sastavljajući taj izvještaj pisac je iskoristio priliku da iznese stavove o vlastitoj struci i odjelu, pritom naglašavajući njihovu važnost u brojnim poslovima u Generalatu. Osobito ističe ulogu Ratnog povjerenstva u održavanju reda i obavljanju različitih dužnosti, sprečavanju nepravilnosti i u poticanju na marljivost i red.³³ Autor odnosno ratni povjerenik Auriantsching tim izvještajem zapravo preuzima ulogu posrednika između nadređenih vlasti i stanovništva jednog dijela Vojne krajine. Njegova pozicija u *Beschreibungu* je jasno definirana. Prema nalogu Dvorskog ratnog vijeća i po svojoj funkciji bio je dužan opisati prilike u dijelu Monarhije odnosno dati informacije koje će poslužiti kao osnova za analizu stanja i poduzimanje određenih aktivnosti državnih vlasti. Njegov opis nije rezultat njegove znatizelje ili potrebe da poput brojnih putopisaca svoja iskustva i spoznaje o nekoj zemlji prenese širem krugu zainteresiranih čitatelja. Opisujući Generalat Auriantsching izvršava zadatak, a to mora učiniti prema točno zadanom obrascu. Kao izvjestitelj ne nalazi se Auriantsching u poziciji stranca na proputovanju kroz Varaždinski generalat, već na određeni način ima dvostruku ulogu – promatrača i sudionika. Kao dio vojno-upravne strukture on boravi duže vrijeme u tom prostoru

30 Budući da potpis na kraju dokumenta nije dovoljno čitko napisan, jasno se može pročitati jedino titula *Feldkriegscommissarius*; provjerom u Registru za 1783. godinu moglo se potvrditi pročitano prezime kao i titula, ali ime nije napisano. HDA, 426, Ujedinjena Bansko-varaždinsko-karlovačka Generalkomanda, knj. 107, *Register 1783 (A-Z)* (dalje: HDA, 426, knj. 107, *Register 1783*).

31 Auriantsching navodi da su prema naredbi iz 1771. poslove u Varaždinskom generalatu vodila tri odjela: ekonomski, politički i pravni: BWG, 1783, fol. 38. Generalkomada za Varaždinsku krajinu spojena je s banskom 1783. i premještena u Zagreb, a 1786. njima je pridružena i karlovačka, pa je do 1790. u Zagrebu postojala Ujedinjena Bansko-karlovačko-varaždinska generalkomanda. Osim vojnih poslova u nadležnosti generalkomande bili su i drugi poslovi. Za njihovo vođenje postojala su četiri upravna odjela koja su se bavila političkim, gospodarskim, financijskim i pravnim poslovima. F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 2, str. 294; K. Kaser, *Freier Bauer und Soldat*, str. 368-369; A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv.1, str. 124.

32 »Es befördert die durchziehende Officiers und Mannschaft anderer Regimenten, und wozu immer dasselbe von General Commando verwendet werden will; mit dieser Beschreibung hofe die Kriegs Commissariatische Agenda velleicht hinreichend berührt zu haben« (BWG, 1783, fol. 172).

33 BWG, 1783, fol. 173.

i sudjeluje u »kreiranju« političko-gospodarskih odnosa u njemu, a istovremeno kao osoba koja ne potječe iz toga kraja, dakle kao stranac, izražava određenu distanciranost prema tom prostoru. Unatoč zadanosti teme i forme, sadržaj i način prezentacije podataka u *Opisu* predstavljaju autorov odabir i govore o njemu kao »promatraču«. ³⁴

Iako je narativni obrazac u *Beschreibungu* strukturiran tako da iznosi određene činjenice o Varaždinskom generalatu, argumentirane kada je to moguće i brojčanim podacima, Auriautsching često koristi mogućnost iznošenja vlastitih stavova, procjena ili opažanja, te prijedloga za buduće postupanje. ³⁵

Navodeći neke primjere promjena, koje su bile rezultat apsolutističke prakse donošenja odluka, Auriautsching ih valorizira u kontekstu njihove korisnosti za funkcioniranje vojnokrajškog sustava. Naglašava, primjerice, značenje kućnih brojeva, koji su u Generalatu uvedeni sedamdesetih godina 18. stoljeća i koji su se pokazali kao velika pomoć krajiškoj administraciji u vođenju različitih evidencija. Ti su brojevi ujedno postali i sredstvo identifikacije krajišnika, a osobito su bili od velike pomoći krajiškoj administraciji u slučaju kada je više krajišnika imalo isto ime i prezime. ³⁶ Sa stajališta vođenja evidencije o ljudima i imovini, koju je moderna država počela sve češće prakticirati, kodiranje pojedinaca – u ovom slučaju krajišnika – pomoću kućnog broja predstavlja zanimljiv primjer odnosa »označitelja« i »označenoga«. U obrazloženju važnosti toga broja autor navodi da je namjera bila da svaka nastanjena kuća zauvijek (*für allzeit*) u sjećanju zadrži svoj broj. Naime, označeni (krajišnik) zabilježen u brojnim protokolima postaje pomoću toga broja dostupniji označitelju (državi), koji uvidom u različite popise može planirati i usmjeravati svoje aktivnosti. Auriautsching je za Varaždinski generalat 1756. sastavio popisni formular koji je bio u uporabi do 1771. kada ga je proširio i poboljšao glavni inspektor za Vojnu krajinu general topništva Joseph von Siskovich. ³⁷

34 Kao što Lynn Hunt u uvodu knjige *Nova kulturna historija* naglašava da je historija interpretativna znanost čiji je cilj »iščitavati značenja, i to ona koja su upisali suvremenici«, a »dešifriranje značenja« prema Geertzu ima središnje mjesto u kulturnoj antropologiji (Lynn Hunt, *Nova kulturna historija*, Zagreb: Naprijed, 2001, str. 38-39), tako se interpretacija *Beschreibunga* može usmjeriti i na iščitavanje značenja autorova izbora podataka i njihove prezentacije.

35 »In Zeit 27 Jahren, als ich die Gnade habe dieses *Generalat* zu respiciren, habe ich mehrere *Exempel* das wohl habende sich heruntergesetzt, aber daß sich mehrere Häuser auch aus den Ellendesten Stand der Dürftigkeit und zu einen Leidentlichen Nahrungsstand gebracht haben, weilen das Land ein *Militar* Stand ist, der keinem etwas vorzügliches gestatten kann.« (BWG, 1783, fol. 175).

36 »... wann ein Mann gefragt wird, von wannen er seyn? und was er für Haus *Numero* habe? So weiß jeder diese Frage richtig zu beantworten, und man findet solchen um so leichter in denen *Protocollen* vorzüglich, da öfters, mehrer Häuser einen gleichen Vor- und Zunamen haben, folgsam ist es eine Grund Regl zur richtigen Gränitz Verfassung« (BWG, 1783, fol. 83).

37 Nadopunjeni formular sadržavao je popis svih kuća, zatim poimence popis muškaraca i sumarno žena, i to prema kompanijama i selima, zatim broj vojnika u kompaniji, njihovu religijsku pripadnost, dob, čin, godine službe, zemljište, imovinu i njihovo davanje u fond za pripomoć. (BWG, 1783, fol. 204-205).

Autorov stav o načinu primjene određenih carskih propisa u Vojnoj krajini može se vidjeti i na primjeru opisa učinaka koje je imao *Pravilnik za Varaždinsku krajinu*³⁸ od 11. listopada 1755. godine u vezi sa zemljišnim posjedom. Naime *Militär-grenzrechte* iz 1754. su definirali da je sva zemlja u Vojnoj krajini carsko-kraljevsko leno uz koje je bila povezana obveza vojne službe (*Onus Militandi*). Zemljišni i imovinski odnosi varaždinskih krajišnika bili su pojašnjeni Pravilnikom iz 1755. godine. Auriatsching naglašava da je, unatoč tomu što je sva zemlja u Generalatu bila carsko leno, svaki krajišnik ipak mogao prodati, založiti ili darovati svoju zemlju. Do toga je dolazilo samo ako se krajišnik nalazio u teškim prilikama, ako je imao suglasnost kuće te pristanak zapovjednika pukovnije, koji je u cijelom slučaju trebao voditi računa samo o urednom obavljanju vojne službe. Na kraju autor u gotovo poslovičnom tonu zaključuje da je vladaru svejedno tko ima više a tko manje zemlje, jedino je u svemu tome važno da vojna služba ne trpi nikakve posljedice.³⁹

Drugi primjer koji svjedoči o autorovim stavovima o institucijama u Generalatu i njihovoj ulozi i važnosti za dobro funkcioniranje cijelog sustava odnosi se na velike obitelji odnosno na zadruge. Auriatsching opisuje način funkcioniranja i odnose u krajiškoj obitelji te navodi da jedna takva obitelj može imati od četrdeset do šezdeset članova. Te obitelji, kako navodi autor *Opisa*, počivaju na običajnoj pravnoj praksi, koja se sastoji u tome da se ženska djeca udaju izvan obitelji, a muškarci ostaju unutar obitelji u koju dolaze njihove žene. Na taj način unutar jedne zadruge može postojati više osnovnih obitelji i linija srodstva. Te su obitelji, prema autoru, temelj funkcioniranja vojnokrajiškog sustava jer mogu dati dovoljan broj muškaraca sposobnih za vojnu službu, a da se pri tome njihov rad na obrađivanju zemlje nesmetano odvija. Nakon opisa zadruge autor iznosi svoje mišljenje o postojećem ustrojstvu krajiških domaćinstava, odnosno o tome kako bi ga trebalo fiksirati u određeni sustav, zatim regulirati zemljišne odnose te donijeti propise koji uvažavaju običaje krajiškog stanovništva i s kojim će se to stanovništvo osjećati čvršće povezano.⁴⁰ Drugim riječima, Auriatsching se zalaže za uvažavanje i ozakonjenje postojećega stanja koje je korisno za vojnokrajiški sustav. U tom smjeru ide i njegovo zapažanje o prilično skromnom i niskom stupnju naobrazbe krajiškog stanovništva i upravo to smatra njihovom prednošću koja ih, više od drugih naroda, čini prikladnima za vojni stalež. Ističe i izuzetnu izdržljivost žena koje jednako uspješno i marljivo obavljaju kako kućanske tako i poslove u polju.

Budući da je stanje vojnokrajiške vojske bilo u središtu interesa Dvorskog ratnog vijeća, odnosno cara Josipa II, u *Opisu* je detaljno i u skladu s njegovim značenjem

38 Tiskani primjerak *Militär-Graniz-Regulement* za Varaždinsku krajinu od 11. X. 1755. pohranjen je u Knjižnici Hrvatskoga državnog arhiva, inv. br. 2934.

39 »Dem höchsten Dienst aber ist eines, ob der Peter oder der Paul mehrer und weniger Gründe hat, wann nur in Concreto der darauf haftende Militar Dienst dadurch nicht leidet« (BWG, 1783, fol. 89).

40 BWG, 1783, fol. 94-97.

za opstanak Vojne krajine prikazan taj dio sustava. Brojčano stanje pojedinih pukovnija i način uzdržavanja aktivnih krajišnika i zapovjedništava autor je nastojao prikazati sažeto i jasno kako bi prikazano stanje moglo poslužiti kao polazište za poduzimanje potrebnih promjena. Prije svega, nakon snimanja stanja i izvještaja o pojedinim dijelovima krajine uvele su se određene promjene s namjerom da sustav bude u vojnom smislu učinkovitiji i ekonomski održiv. Reformatorske namjere Josipa II. najuočljivije su se počele realizirati uvođenjem kantonskog sustava 1787. godine u cijeloj Vojnoj krajini. Prva se promjena odnosila na razdvajanje administrativnih i upravnih poslova od vojnih.⁴¹ Drugo, nastojalo se poticati poljoprivredu koja je trebala postati temelj novog uređenja. Nova regulacija poreza i to na temelju zemljišnog vlasništva predstavljala je pokušaj da se pravednije i proporcionalno prihodima raspodijele porezne obveze te da se na taj način osigura dovoljno sredstava za funkcioniranje vojnokrajiškog sustava.⁴²

Autor *Beschreibunga* u izvještaju iznosi činjenice koje su mu poznate i dostupne na temelju funkcije ratnog povjerenika ali i na temelju toga jer živi u tome prostoru. Premda je izvještaj zadan sadržajem i formom, način pisanja, izbor podataka i iznošenje mišljenja⁴³ odnosno suzdržavanje od njega govore o autorovu stavu o pojedinim pitanjima ili o potrebi uvođenja promjena radi poboljšanja sustava. U točki *Beschreibunga* u kojoj se traži opis nadležnosti i ovlasti zapovjednika Generalata, Auriautsching naglašava da o tome može kazati samo onoliko koliko mu to njegova služba i mogućnosti dopuštaju. Osim toga navodi da vojni poslovi, disciplina i ustrojstvo nisu predmeti njegova izvještaja, nego da o tome može dati samo mišljenje s ekonomskog stajališta, pritom će, naglašava, voditi računa o koristi za carsku službu odnosno za krajišnike.

Iako je već samim ustrojem vojnokrajiškog sustava mnogo toga unaprijed zadano i malo je prostora ostavljeno za »kreativnost« vojnih službenika, autor se u *Opisu*, unatoč pomalo rutinskoj naravi svoga posla, kritički osvrće na sustav i daje sugestije za njegovo unapređenje. Upravo na temelju autorovih stavova izraženih u *Opisu* uočava se ambivalentan odnos središnjih vlasti prema Vojnoj krajini. Ona je s jedne

41 Na konferenciji koju je 1786. sazvao predsjednik Dvorskog ratnog vijeća maršal Andreas graf Hadik prihvaćen je prijedlog general-bojnika Josepha Nikolausa baruna de Vinsa o novom kantonskom uređenju u Vojnoj krajini. Njegov je prijedlog predstavljao srednje rješenje između prijedloga generala Genevnea i maršala Lacyja. Kantonskim regulativom iz 1787. u Vojnoj je krajini uprava odvojena od vojničkih poslova. Pukovnija je bila vojna jedinica, a kanton upravna. F. Vaniček, *Specialgeschichte*, sv. 3, str. 4-5, 12-13; A. Buczynski, *Gradovi Vojne krajine*, sv. 1, str. 70-71.

42 F. Vaniček *Specialgeschichte*, sv. 3, str. 10-11.

43 »Wann dieser Punct von mir erklärt werden solte, so vermag nur überhaupt soviel erwehnen, wie es etwan meinem Amt, oder Einsicht und Vermögen zu kommen könnte, nemlich der Commandirende dieses Varasdiner Generalats hat meines ermessens in Capite alles zu übersehen zu handeln, was immer in einem solchen District, sowohl in Militarischen als Weltlichen und Geistlichen Civil Sachen in Juristischen Oeconomischen, Politischen und Publiquen Agendis zufället ...« (BWG, 1783, fol. 166).

strane predstavljala izvor različitih opterećenja, dvojbi, problema, nezadovoljstava, no na drugoj strani, kod vladajućih je uvijek postojala svijest o potrebi za Vojnom krajinom i o njezinoj korisnosti.

Narativ o vojnokrajiškom društvu

Beschreibung des Warasdiner Generalats može se promatrati kao narativ koji donosi određenu priču o jednom dijelu Vojne krajine i o društvu u njemu. Premda termin *narativ*⁴⁴ ima različite teorijske implikacije, pod narativom se u ovom tekstu podrazumijeva ponajprije sadržaj koji je nastao kao rezultat pripovijedanja, naracije o određenom predmetu, u ovom slučaju o stanju Varaždinskog generalata. To određenje narativa najbliže je onome što G. Genette označava kao priču odnosno kao označeni ili narativni sadržaj (*narrative content*).⁴⁵ U narativu o Generalatu veća se pozornost posvetila pojedinačnim primjerima i slučajevima nego što se na apstraktnoj i općoj razini pokušalo govoriti o stanju Generalata. Stoga će se i u ovom radu naglasak staviti na određene pojave i događaje koji se na temelju izvjestiteljeva uvida prikazuju u *Opisu*. Narativ sadrži elemente koji otkrivaju kulturne, upravne i gospodarske posebnosti društva u Generalatu, posredovane kroz naraciju carskog vojnog službenika Auriautschinga.

O međuovisnosti i isprepletenosti kulture i društvenih odnosa govori Rudolf Vierhaus u tekstu o dvorovima i dvorskom društvu u Njemačkoj tijekom 17. i 18. stoljeća i postavlja pitanje može li se kulturu shvatiti kao odraz društvenih odnosa. Njegov je stav da kultura ne predstavlja samo »sustav vrijednosti koje odobrava i potvrđuje vladajuća elita, nego predstavlja simboličan izraz ljudskog mišljenja i djelovanja«. ⁴⁶ Opisujući način života krajiškog stanovništva, različite običaje i društvene prakse autor nam pruža uvid u ono što se u najširem smislu može označiti kulturom toga društva. Pored uvida u kulturne pokazatelje društva iz *Opisa* se može uočiti, kao što je već napomenuto, dvostruka funkcija vojnokrajiškog društva. Vojna i gospodarska dimenzija toga društva u mirnim uvjetima, kao i priprema njegova određenog dijela za rat mogu se izdvojiti kao osnovne teme na kojima se temelji izvještaj.

44 Iako je ovdje riječ o povijesnom izvoru, a ne o književnom ili historiografskom djelu, *Beschreibung* se po formi i nekim drugim tekstualnim osobinama (pripovjedač, mjesto radnje, vrijeme) može promatrati kao *narativ*. O *narativu*, njegovoj definiciji i teoriji narativa u: Lawrence Stone, »The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History«, *Past and Present*, br. 85 (Nov. 1979), str. 3-24, 13; Gérard Genette, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca, New York: Cornell University Press, 1980, str. 25-27 (dalje: G. Genette, *Narrative*).

45 G. Genette, *Narrative*, str. 27.

46 Rudolf Vierhaus, »Höfe und höfische Gesellschaft in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert« u: Ernst Hinrichs (ur.), *Absolutismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986, str. 116-137, 118 (dalje: R. Vierhaus, »Höfe«)

U *Opisu* se govori o temama koje su bile u središtu prosvjetiteljskog interesa, samo što su ovdje konkretizirane na primjeru vojnokrajiskog sustava. Stanovništvo, poljoprivreda, obrti, trgovina, školstvo i obrazovanje, prihodi, porezi odnosno financijski poslovi Generalata i vojska mogu se na temelju opisa izdvojiti kao ključne točke oko kojih se oblikuje narativ. To su ujedno i područja u kojima dolazi do značajnih promjena tijekom procesa preoblikovanja Habsburške Monarhije u »modernu« državu. Stvaranje centralizirane uprave, aktivna populacijska politika, poticanje poljoprivrede, obrta i trgovine, obrazovanja, tolerancije prema nekatoličkim konfesijama, jačanje vojne snage države, ublažavanje cenzure predstavljaju neke od aktivnosti koje su obilježile vladavinu apsolutističkih vladara pa i Josipa II.

U *Beschreibung* se prikazuje konkretno stanje Varaždinskog generalata u vezi s navedenim prosvjetiteljskim preokupacijama u upravljanju državom na temelju autorovih uvida u dokumentaciju i iskustva stečenog u Generalatu. Auriatsching brojnim informacijama i zapažanjima iznesenima u *Opisu* otkriva posebnosti situacije u Generalatu, svjestan da će njegov prikaz stanja poslužiti visokim vojnim vlastima i caru za uvođenje promjena.

Obrazac opisa je za sva područja života koja opisuje sličan, prvo se navode činjenice ili procjene stanja, zatim se govori o prednostima koje pruža takvo stanje. Na kraju se govori o potrebama promjena, a u određenim slučajevima se iznose prijedlozi za njihovo provođenje. Poljoprivredu autor opisuje kao djelatnost koja je najviše zastupljena u Generalatu. Uspješno se uzgajaju različite žitarice i povrće za hranu, kao i vinova loza. Autor *Beschreibunga* smatra da stanovnici Generalata dobro obavljaju taj posao, međutim nisu skloni prihvaćati savjete za poboljšanjem. Oni prihvaćaju samo ono što sami procijene da im donosi korist, a siromaštvo im ne dopušta, naglašava Auriatsching, da eksperimentiraju s vlastitim proizvodima jer im je rizik prevelik.⁴⁷

Budući da se u kameralističkim i fiziokratskim promišljanjima državne ekonomije velika važnost pridavala stanovništvu, i u *Opisu* ono zauzima značajno mjesto. Navodi se broj stanovnika, zatim etnički i konfesionalni sastav, a jednako tako socijalni status i gospodarske aktivnosti krajiškog stanovništva predstavljaju predmet interesa. Povećanje blagostanja u prosvjetiteljsko-fiziokratskim shvaćanjima ovisilo je o broju stanovnika – veći broj stanovnika značio je i veće prihode od poreza.⁴⁸ Auriatsching navodi povezanost broja stanovnika s proizvodnjom hrane i porezima odnosno prikupljanje sredstava potrebnih za uvođenje novog načina upravljanja. S tim je povezana i raspodjela zemlje i obveza vojne službe za krajišnike.⁴⁹ U opisu

47 BWG, 1783, fol. 24.

48 R. Vierhaus, »Höfe«, str. 58.

49 BWG, 1783, fol. 67. Autor navodi da je u pogledu organizacije vojnih jedinica u Generalatu stanje jednako kao i 1756., međutim 1771. došlo je do određenih izmjena prilikom raspoređivanja i novačenja krajišnika za službu. Naime, do tada se pri novačenju i oporezivanju zemljišta ravnalo isključivo prema potrebnom broju osoba u službi (*Dienstmann*). Kao porezna osnova nije se uzimala količina zemlje, već se, bez obzira na količinu (15 jutara, više ili manje), računalo 6 guldena

se govori o većinskim etničkim i konfesionalnim skupinama u Generalatu kao i o etničkim skupinama iz drugih dijelova Monarhije, Carstva pa i Europe, koje su u Generalatu slabije zastupljene. Međutim potonje su uglavnom reprezentirane kroz zapovjedni aparat i niže časnike iako se njihovi pripadnici nalaze i među običnim vojnicima.⁵⁰

Car Josip II. veliku je pozornost u svojim reformskim nastojanjima usmjerio na religiju i crkvenu organizaciju. U historiografiji se različito interpretiraju njegove namjere kao i učinak tih reformi.⁵¹ Patent o toleranciji iz 1781. za grko-pravoslavne i protestante te onaj iz 1782. za Židove bio je veliki pomak u stavu državnih vlasti prema nekatoličkim vjernicima. Do donošenja patenta o toleranciji i nastanka *Beschreibung* dolazi gotovo u isto vrijeme. *Opis* navodi zastupljenost pojedinih religija u Generalatu – to su rimokatolička kojoj pripada oko dvije trećine stanovnika Generalata, znatan broj čine pravoslavni vjernici, zatim grkokatolici i u manjem broju protestanti.⁵² U devetom odlomku drugog dijela opisa govori se i o crkvenoj organizaciji u Generalatu, broju župa, nadležnostima biskupa na području Generalata, samostanima, održavanju obreda, dušobrižničkom radu, ženidbama između pripadnika različitih religija te prihodima i načinu uzdržavanja svećenstva.⁵³ Iz opisa jasno proizlazi da ne vrijede isti propisi za katoličko svećenstvo i crkvu i za pravoslavne. Broj svećenika pojedine konfesije proporcionalan je udjelu vjernika, najviše je rimokatoličkih svećenika, a brojem iza njih slijede pravoslavni pa grkokatolici. Autor naglašava da su prihodi grkokatoličkih svećenika bili skromni jer su vjernici siromašni, malo ih je i stanovali su raspršeno pa nisu mogli davati svećenicima podavanje zvano *stola*. Svaka općina je sama podizala svoju crkvu i uzdržavala je. Izuzetak predstavljaju jedino rimokatolička župna crkva u Bjelovaru zajedno s pijarističkim samostanom koji su podignuti sredstvima krajiške Proventne zaklade i novčanom potporom kraljice Marije Terezije. Auriantsching naglašava da ne bi bilo dobro inzistirati na tome da se siromašni krajišnici prilikom gradnje svojih bogomolja moraju pridržavati od vojnih vlasti propisanoga načina gradnje, jer bi to dodatno opteretilo

za jednog muškarca u službi. Od 1771. u Generalatu je bio procijenjen porez za sve zemljište (bez obzira na kvalitetu) od 24 krajcara po jutru, a za jutro vinograda 48 krajcara.

50 »So wird gehorsamst erkläret, daß das ganze Generalat ganz zu sagen, von Illyrischer Nation besetzt ist, obschon unter den Offi/ciers/ und Staabs Partheyen vom Anfang her, so wie viele Unter-Offis fremde seynd, die aus Deutschen, Hungarn, Italien, Franzosen, aus dem Reich und allen Ländern Europae sich darunter befinden, auch theils nachkommen, so gar auch unter den Gemeinen Leuten seyn werden. Da soviel deutsche Compagnien in dieser Gränitz vormahls unterhalten und naturalisirt worden« (BWG, 1783, fol. 19).

51 Opširnije o reformama Josipa II. i vrednovanju njihova učinka vidjeti u: D. Beals, *Enlightenment and Reform*; H. Magenschab, *Joseph II*; E. Hinrichs, »Merkantilismus«; R. Vierhaus, »Höfe«; Ch. Ingraio, *The Habsburg Monarchy*.

52 BWG, 1783, fol. 21.

53 Poglavlje »Von der Einrichtung in Ecclesiasticis et Spiritualibus« navodi i razlike u pravima i propisima koji su važili za pojedine crkve i njihove pripadnike u Generalatu. BWG, 1783, fol. 228-238.

ionako siromašne krajišnike. No neke su općine, unatoč teškom materijalnom stanju, svoje crkve i župne dvorove gradile prema postojećem planu. Naime, upravo su u razdoblju vladavine Josipa II. pa sve do kraja 18. stoljeća na području Vojne krajine podizane tipizirane crkve za sva tri obreda.⁵⁴

Školstvo je zauzimalo važno mjesto u reformama Marije Terezije, a i Josip II. pridavao mu je veliku važnost. Auriantsching navodi da je u Varaždinskom generalatu bilo trideset i četiri škole. Svaka pukovnija, kojih je u Generalatu bilo dvije, imala je u svakoj kompaniji, bilo ih je šesnaest, po jednu školu. Osim toga jedna se škola, tzv. »Normalschule«,⁵⁵ nalazila u Bjelovaru kao središtu Generalata,⁵⁶ a jedna je škola bila namijenjena za djevojčice.⁵⁷ Osim škola, u opisu se navode i ustanove koje su utemeljene sa svrhom da se brinu za djecu bez roditelja i za bolesnike kao i one u koje su se smještali prijestupnici. Određena socijalna skrb se provodila u skladu s proklamiranim prosvjetiteljskim načelima i s mogućnostima vojnokrajiškog sustava.

U narativu je dosta pozornosti posvećeno opisu trgovine u Generalatu. Autor ustvrđuje da je trgovina slabo razvijena i da je uglavnom zastupljena trgovina na malo koja opskrbljuje krajišnike osnovnim potrepštinama.⁵⁸ Poljoprivredni proizvodi, stoka i različite prirodne sirovine služe trgovcima na malo kao trgovačka roba. Autorova primjedba se odnosi na to što je takva vrsta trgovine slabo organizirana i odvija se tako dugo dok se trgovanje određenim proizvodima ne zabrani. Navodi da su najzastupljeniji pravoslavni trgovci koje naziva *Kallaigier*, a koji su došli s područja Osmanskog Carstva. Oni su se nastanili u Generalatu, naučili su jezik krajišnika i stekli njihovo povjerenje. Opskrbljuju krajišnike i nekim proizvodima obrta kojih u Generalatu nema dostatno za pokrivanje potreba stanovništva. Upravo zbog određenog odnosa povjerenja koji su izgradili s krajišnicima, ocjenjuje autor *Opisa*,

54 O nacrtima za krajiške crkve opširnije u: Đurđica Cvitanović, »Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini«, u: Dragutin Pavličević (ur.), *Vojna krajina: povijesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1984, str. 411-429.

55 U svakoj pokrajini odnosno administrativnoj jedinici Monarhije bilo je predviđeno da se osnuje jedna normalna škola, koja je davala pedagoško-didaktičke smjernice drugim školama u tom području. Ona je služila i za obrazovanje učiteljskog pomlatka. Ivan Martinović, *Crtice o školstvu Brodske regimente i Brodskog okružja*. Zagreb 1912, str. 95.

56 O preseljenju sjedišta Generalata iz Koprivnice u Bjelovar stoji u Opisu sljedeće: »In dem Jahr 1765 hat sich das General Commando selbst mit allen deme anhängigen Partheyen von Koprinitz dahin gezogen, wodurch also der Orth von Jahr zu Jahr erwachsen, ...« (BWG, 1783, fol. 104).

57 O školstvu i vrstama škola govori se u *Beschreibungu* u nekoliko poglavlja, između ostaloga u poglavlju »Von den Stiftungen, Versorgungs Anstalten für Arme und Kranke und gebrechliche, von den Straff Orten« BWG, 1783, fol. 44-47; i u poglavlju »Von Militair Stiftungen, von Schullen Versorgungs anstalten für Kinder, und Kranke, und von den Straf Orten«, BWG, 1783, fol. 239-240.

58 »Es befinden sich auch dergleichen Handelsleute, das ist kleinere Trafficanten, welche mit den gangbahren Waaren handeln, die zu dem Leben des Gemeinen Volcks erforderlich seynd« (BWG, 1783, fol. 22).

ti trgovci svoju robu prodaju i na kredit.⁵⁹ Trgovina na veliko slabo je razvijena i sve velike nabavke za vojsku vrše se preko ekonomskih povjerenstava (*Oeconomie Commissionen*). Autor naglašava da se te vojne potrepštine u Generalatu ne mogu nabaviti po povoljnoj cijeni, a ni kvalitetom se ti proizvodi ne mogu mjeriti s robom koja se nabavlja u austrijskim zemljama. Takve su nabavke prema autoru posebno korisne za državnu blagajnu kao i za austrijske nasljedne zemlje jer im donose značajnu dobit. Nerazvijenost trgovine ne začuđuje autora, s obzirom da kroz Generalat prolazi samo jedna državna cesta (*Landstrasse*) koja vodi iz Štajerske preko Koprivnice uz Dravu prema Slavoniji. Drugi se krak te ceste kod Koprivnice preko Križevaca odvaja za Italiju.⁶⁰ Kada je riječ o tranzitnoj trgovini koja se odnosi na transport duhana i žitarica Generalat ima, prema riječima autora, određenu novčanu dobit naplaćivanjem pristojbi (*Tax*) kao što su one za prijelaz preko Drave i naplata maltarine (*Mauth*) kod Đurđevca. Svi ti prihodi slijevaju se isključivo u krajišku blagajnu, a ništa od toga ne ide u državnu blagajnu. U *Opisu* se navode i različite vrste poreza koje je država nastojala uskladiti s prihodima i izdacima krajišnika.

Budući da na području Generalata nije bilo tvornica i manufaktura, proizvodnja određenih proizvoda ograničena je na različite vrste obrtnika ili na kućnu izradu koja je uglavnom loše kvalitete.⁶¹ Valja napomenuti da se tek u vrijeme nastanka *Beschreibunga* u Bjelovaru podižu radionice za preradu svile koje su imale značajnije kapacitete, ali ipak nedovoljne da bi kvalitetom i količinom svojih proizvoda predstavljale konkurenciju talijanskim i francuskim radionicama. Kao i oprema za vojsku, tako se i većina obrtničkih proizvoda uvozila iz austrijskih nasljednih zemalja.

Autor opisuje način gradnje i tipove kuća u Generalatu. Ako se arhitekturu promatra kao izraz čovjekove intervencije u krajolik odnosno kao dio kulturnog pejzaža, na temelju autorova opisa mogu se izdvojiti tri vrste građevina na području Varaždinskoga generalata. Na temelju opisa materijal kojim su izgrađene građevine može se uzeti i kao pokazatelj važnosti institucije, odnosno osoblja koje u njima obitava. Kako slijedi iz *Opisa*, zgrada zapovjedništva u Bjelovaru sagrađena je od opeke kao najkvalitetnijeg materijala na tom području i time se i simbolički ukazuje na važnost i ulogu institucije smještene u njoj. Stanovi za časnike su naprotiv bili napravljeni od drvene građe, ali građeni ipak kvalitetnije od nastambi običnih krajišnika. Te kuće su imale ožbukane zidove i dimnjak od čvrstog materijala, a oblikovane su u skladu s lokalnim stilom gradnje. Temelji su im podzidani kako bi se spriječilo propadanje drveta. Neke su od tih drvenih kuća bile zidane, kako ističe autor, na švapski način, a to znači da je prostor između drvenih greda bio ispunjen opekom.⁶² Autor naglašava da su te drvene kuće sagrađene uz pomoć izučenih njemačkih majstora. Zasluge za podizanje tih građevina Auriatsching pripisuje Dvorskom ratnom vijeću, koje

59 BWG, 1783, fol. 29.

60 BWG, 1783, fol. 32.

61 BWG, 1783, fol. 23.

62 BWG, 1783, fol. 86-87.

je odobrilo njihovu gradnju, a izgrađene su kao i fortifikacijski objekti rabotom krajišnika.⁶³

Auriautsching opisuje komunitete kao mjesta u kojima se na području Vojne krajine nastojalo potaknuti gospodarsku aktivnost i novčanu privredu. Na području Varaždinskoga generalata postojala su u vrijeme nastanka *Opisa* dva komuniteta, Bjelovar i Ivanić. Opisivanjem razloga i načina njihova osnivanja, pravnoga statusa i unutrašnjeg uređenja (*Verfassung*), zatim dodijeljenih povlastica, broja i sastava stanovništva, građevina i djelatnosti tih komuniteta autor na određeni način propituje u kojoj je mjeri ispunjena njihova svrha. Kao rezultat toga »propitivanja« može se tumačiti i donošenje *Kantonsregulativa* iz 1787. kojim je samo Bjelovar zadržao status komuniteta odnosno slobodne privilegirane vojničke općine, dok je Ivanić vraćen u sastav krajiške pukovnije.

Autorovo objašnjenje da krajišnici potpadaju pod prirodno pravo i zakone te vojnu disciplinu i pravila dobro ilustrira dvostruku funkciju toga društva. Krajišnici su s jedne strane, prema Auriautschingu, bili upućeni na prirodno pravo kao i svi narodi Monarhije kada je u pitanju egzistencija, a s druge strane za svoje obveze i dužnosti bili su ovisni o vojnim propisima. Osim toga, uprava je bila za razliku od svih drugih habsburških zemalja u vojnim rukama i odvijala se prema Krajiškim pravima i Krajiškom pravilniku te drugim odredbama.⁶⁴

Na temelju opisanoga može se izdvojiti Auriautschingova definicija krajišnika u kojoj on kaže da se cijeli krajiški narod može smatrati seljacima, bili oni krajišnici ili vojnici, jer se uzdržavaju i prehranjuju obrađivanjem zemlje, stočarstvom i općenito poljoprivredom.⁶⁵

U narativu je autor veliku pozornost posvetio upravo organizaciji pukovnija i kompanija, njihovu brojčanom stanju, bojnoj spremnosti i načinu njihova uzdržavanja. Veliku važnost u novčanim poslovima u Vojnoj krajini imala je Proventna zaklada (*Proventen-Fundus*) preko koje su se odvijali svi prihodi i izdaci. Osnovana je 1763. nakon Sedmogodišnjeg rata na inicijativu glavnog inspektora baruna Philippa Lewina von Becka. Prihodi toga fonda su se od njegova osnutka do godine pisanja *Beschreibunga* utrostručili. Oni su iznosili 4213 guldena 54 ½ krajcara 1764. godine, a 1782. iznosili su 14.473 guldena i 24 ¾ krajcara.⁶⁶ Prihodi su dolazili od ribolova, lova, poreza na kuće (*Haus-Zinsung*), davanja u zakup slobodnog zemljišta, zatim od poreza na vodenice, prijelaza, malte (*Mauthen*), iskorištavanja šuma, poreza na nasljedstvo, materijala za gradnju i drugog. Izdaci su se uglavnom usmjeravali na ono što je bilo od koristi za funkcioniranje Generalata, i to od plaća

63 BWG, 1783, fol. 88.

64 »... so ist der Gränitzer denen natürlichen Rechten an die *Militarische* Regeln gebunden, da er allein *Militariter* regiert wird« (BWG, 1782, fol. 93).

65 BWG, 1783, fol. 23-24.

66 BWG, 1783, fol. 190.

za različite službenike do financiranja građevinskih radova na javnim objektima.⁶⁷ Auriatsching naglašava kako se većina prihoda slijevala u krajišku blagajnu a ne u carsku. Građani vojnih komuniteta bili su dužni proporcionalno svojoj zaradi plaćati porez također u krajišku blagajnu a ne u državnu.⁶⁸

Među važnijim značajkama apsolutističke države često se navodi njezina vojna snaga. Habsburška Monarhija imala je Vojnu krajinu kao obrambeni pojas prema Osmanlijama, koji je od 16. stoljeća prošao brojne promjene u organizacijskom pogledu. Promijenjeni odnosi snaga među europskim državama kao i drukčija uloga Osmanskog Carstva u 18. stoljeću postavili su pitanje uloge Vojne krajine. Reforme koje su u tom smjeru provodili Marija Terezija i Josip II. imale su za cilj vojnokrajišku vojsku odnosno njezine pukovnije uvrstiti u redovite pukovnije Monarhije i na taj ih način angažirati da sudjeluju u ratu i izvan zemlje. U opisu Varaždinskog generalata Auriatsching govori o insurekciji odnosno podizanju vojske za odlazak na bojišta. Opisujući vojnu snagu Generalata prema formacijskom rasporedu, brojčanoj snazi i rodu, autor navodi i podatak da je efektivno stanje jedne pukovnije 4285 osoba. Iz toga slijedi da u jednom odlasku na bojište obje pukovnije Varaždinskog generalata mogu dati preko 7000 pješaka i dva eskadrona husara s oko 400 konjanika. Pritom se naglašava da se to odnosi na slučaj kada je u pitanju rat izvan Monarhije.⁶⁹ Međutim u slučaju rata s Osmanlijama, Auriatsching tvrdi da bi broj bio još veći jer bi u rat bili pozvani ne samo upisani (*Enroullirte*), nego i svi za ratnu službu sposobni krajišnici (*Feld-Dienst-Taugliche*) kao i poluinvalidi (*Halbe Invalide*). U tom bi slučaju broj vojno opremljenih krajišnika iznosio i do dvadeset tisuća.⁷⁰ Autor *Opisa* smatra da bi i u tom slučaju u zemlji ostalo dovoljno muškaraca (potpuni invalidi, snažniji mladići i neupisani) koji bi se mogli brinuti o obiteljima.

Opis Generalata shvaćen kao narativ koji sadrži brojne podatke vojne, upravne, gospodarske naravi o krajiškom društvu u osnovi predstavlja narativ o habsburškim dvojbama i planovima u pogledu Vojne krajine i njezina što učinkovitijeg funkcioniranja u skladu s prosvjetiteljskim idejama o državi blagostanja, kameralističkim načelima ekonomske iskoristivosti i s habsburškom vanjskopolitičkom potrebom za velikim vojnim potencijalom.

Zaključak

U Opisu Varaždinskoga generalata iz osamdesetih godina 18. stoljeća detaljno su prikazane prilike u tom prostoru pri čemu je autor, pridržavajući se zadane strukture inspirirane prosvjetiteljskim i kameralističkim idejama, uz niz podataka o

67 BWG, 1783, fol. 191.

68 BWG, 1783, fol. 23.

69 BWG, 1783: fol. 125-126.

70 BWG, 1783: fol. 126.

činjeničnom stanju dao i vlastite opservacije, procjene i prijedloge za moguće promjene i poboljšanja vojnokrajinskog sustava. Na temelju navedenoga može se ustvrditi da prostor Varaždinskoga generalata koji je opisan u *Beschreibung* nije predstavljen samo kao geografska i fizička činjenica nego i kao prostor akcije i projekcije različitih interesa.

S druge strane, za oblikovanje slike toga prostora važna je perspektiva autora. Zanimanje autora za Varaždinski generalat uvjetovano je njegovom službom i na određeni je način definirano svrhom radi koje opis nastaje. Naime, autor ne potječe iz društva i prostora koje opisuje. Upravo je njegova pozicija osobe, koja je aktivno uključena u zbivanja u Generalatu, ali s određene distance gleda na njega, važna jer on posreduje određenu sliku Vojne krajine nadređenim vlastima, na temelju koje će se donositi prijedlozi promjena, odluke i poduzimati konkretni potezi. I na kraju, *Opis* se može promatrati i kao narativ o krajiškom društvu koje počiva na dvostrukoj funkciji, vojnoj i agrarnoj. Pritom je važno naglasiti da se iz *Opisa* uočava da je to razdoblje u povijesti Vojne krajine kada se »odozgo« nametala militarizacija i način organizacije vojnokrajinskog društva koje bi trebalo biti u stanju samostalno se održavati, a s druge strane, vlastima je bila važna funkcionalna priprema toga društva za moguće ratove. U *Opisu Varaždinskoga generalata* naglasak je stavljen na bilježenje postojećeg stanja jednoga dijela Hrvatsko-slavonske vojne krajine, a opisi prirodnih uvjeta, političkog i vojnog stanja, stanovništva Varaždinskog generalata, njihova načina života i privređivanja nastali su u svrhu organiziranja boljeg administrativnog i gospodarskog sustava i učinkovitije vojne snage Generalata.

SUMMARY

Perception of a military frontier during the reign of Joseph II: *Description of the Varaždin Generalate*

The paper examines a narrative source that evaluated the conditions and the introduction of reforms in the Croatian Military Frontier, more precisely in the Varaždin Generalate. The Description of the Varaždin Generalate was written by a military official in 1783.

The paper aimed to outline the Habsburg perception of the Military Frontier area and its people at the end of the 18th century, based on the mentioned document. The author focused on several groups of research questions relevant for determining cultural identifiers in a society living amid permanent preparation for war and attempts to organize sustainable social and economic development.

Analyzing the source, the author pointed out that the structure of the *Beschreibung* reveals state interests and the intents of the Emperor Joseph II, who was inclined towards the ideas and reforms of the Enlightenment. Examining the *Beschreibung*, one could note that it reflected general interests of the Enlightenment for nature, people and language. On the

other hand, it highlighted fields in which the state intended to implement reforms. In the *Beschreibung* emphasis was placed on recording the existing situation in the Croatian Military Frontier. Descriptions of natural conditions, of political and military circumstances and of the population of the Varaždin Generalate were made for the purpose of organizing a better administrative and economic system and a more effective military force in the Generalate.

The second point emphasized in the paper referred to the space of the Varaždin Generalate. The area of the Generalate, as described in the *Beschreibung*, was not presented only as a geographic and physical fact. It could also be analyzed as a space for projection and implementation of various interests of the Habsburg Monarchy. Following the description, the population, land-holding, agriculture, trades, crafts and military obligations could be identified as »elements« that participated in the construction of the space of the Generalate.

The paper also stressed that the attitude of the author of the *Beschreibung* toward the described area was very important for further steps regarding reforms. The author's interest in the Varaždin Generalate could be characterized as premeditated and conditioned by his service. He did not originate from the society and area he described. Precisely his 'outsider' position is important, since he mediated in providing higher authorities with a specific image of the Military Frontier, based on which they made their proposals in regard to implementation of reforms, decisions and concrete actions.

Thirdly, the *Beschreibung* could also be seen as a narrative on the formation of identities in the frontier society, on the basis of its dual function - military and agrarian.

Keywords: narrative source, the Varaždin Generalate, reforms of the Enlightenment, perception, space, the frontier society, military service